

การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพุทธจิตวิทยาการสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท An Analytical Study of the Buddha's Pedagogical Psychology in Theravada Buddhist Philosophy

ธรรมศักดิ์ กาญจนบุรณ์

Thammasak Kanjanaboon

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Graduate School, Mahamakut Buddhist University

Email: dhammasakdhi@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 14 พฤษภาคม 2564

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 29 พฤษภาคม 2564

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 29 พฤษภาคม 2564

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์เรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจิตวิทยาการสอนในพุทธปรัชญาเถรวาทโดยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการคือ 1) เพื่อศึกษาจิตวิทยาการสอนในพระคัมภีร์ 2) เพื่อศึกษาพุทธจิตวิทยาการสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท 3) เพื่อวิเคราะห์พุทธจิตวิทยาการสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท สารนิพนธ์นี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกและเอกสารงานวิชาการทางพระพุทธศาสนาและทางจิตวิทยาที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นผลงานการศึกษาค้นคว้าของท่านผู้รู้ทั้งหลายอันเป็นที่ยอมรับในวงการศึกษาทั่วไป นำมาวิเคราะห์ประกอบกับการชี้แนะของอาจารย์ที่ปรึกษา แล้วสรุปผลการวิจัย

ผลการศึกษาวิเคราะห์ พบว่า

1) จิตวิทยาการสอนของนักปรัชญาและนักจิตวิทยาแต่ละท่านมีพัฒนาการมาหลายช่วงยุคสมัยตามระบบสังคมที่แปรเปลี่ยนไปซึ่งนักจิตวิทยาแต่ละท่านจะมีพระคัมภีร์ในการใช้จิตวิทยาการสอนที่ไม่เหมือนกันซึ่งนักจิตวิทยาแต่ละท่านจะมีแนวคิดที่มุ่งเน้นในด้านที่ตนเองค้นคว้า จึงทำให้เกิดแนวคิดของนักจิตวิทยากลุ่มต่างๆออกมามากมาย นักจิตวิทยากลุ่มจะมุ่งเน้นในด้านจิตนิยม บางกลุ่มจะมุ่งไปที่พฤติกรรมนิยม และบางกลุ่มจะกำหนดสภาพแวดล้อมเพื่อเป็นปัจจัยในการเรียนรู้ แม้ว่าในแต่ละกลุ่มจะมีแนวทางปฏิบัติที่ไม่เหมือนกันแต่ก็มีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือเพื่อทำความเข้าใจของพฤติกรรมการเรียนรู้ของบุคคลในแต่ละบุคคลรวมถึงสามารถกำหนดพฤติกรรมการเรียนรู้ให้สำเร็จตามคุณลักษณะอันพึงประสงค์ 2) พุทธจิตวิทยาการสอนที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นมีรูปแบบและแนวทางปฏิบัติที่เป็นแบบแผนมาแต่อดีตกาลยังไม่มีเปลี่ยนแปลง แม้ว่าจะเป็นเรื่องที่ผ่านมานานแล้วก็ตาม แต่มีโครงสร้างที่ลึกซึ้ง ละเอียดยิ่ง และครอบคลุมในหลายด้าน ซึ่งจะมีทั้งลีลาการสอนที่มีลักษณะแตกต่างกันออกไป ทั้งยังกล่าวถึงเรื่องของจิต ทั้ง 6 ที่จะมาบัพบาทในการหาความเหมาะสมของเรื่องที่จะสอนว่าสอดคล้องกับจิตประจำตัวของผู้ฟังหรือไม่ รวมถึงเรื่องราวของคำสอนที่เกี่ยวกับบวรสังคตศาสนา ที่มีรูปแบบการสอนที่เป็นแนวทางซึ่งได้กำหนดไว้อย่างเป็นขั้นเป็นตอนเข้าใจได้ง่ายและแบ่งได้หลายระดับตามแต่ผู้ที่เข้ามาฟังธรรมเทศนา โดยที่สามารถนำมาใช้ได้กับสังคมยุคปัจจุบันได้เป็นอย่างดี 3) พุทธจิตวิทยาการสอนที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท แม้ว่าจะเป็นมานานแล้วก็ตาม แต่ก็ยังสามารถนำมาปรับใช้ในสังคมปัจจุบันได้เป็นอย่างดี แม้ว่าหลักจิตวิทยาการสอนของนักจิตวิทยาจะ

มีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย แต่ก็ยังไม่เพียงพอต่อการนำไปใช้ในการเรียนการสอนของสังคมสมัยใหม่ ซึ่งการสอนในรูปแบบหลักสูตรที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนั้น ยังไม่สามารถสร้างเสริมการเรียนรู้ของเด็กให้ตรงตาม จุดประสงค์เท่าที่ควร และเมื่อได้ศึกษาหลักคำสอนตามแนวพุทธศาสนาก็มพบว่า มีหลักการ รูปแบบ และวิธีการ ที่นำมาใช้เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของครูผู้สอนเป็นอย่างยิ่ง เรื่องของพุทธจิตวิทยาการสอนจึงเป็นเรื่องของ วิธีการ รูปแบบ สติการสอน โดยไม่ได้มุ่งประเด็นไปที่เรื่องที่ทรงสอนว่าสอนเรื่องอะไร แต่จะมองไปที่วิธีการที่ พระพุทธองค์ทรงสอนว่า มีหลักในการเลือกใช้วิธีการสอนอย่างไรบ้าง และแต่ละบุคคลควรสอนอย่างไร วิธีการ อะไร มีอุปมาอย่างไรมากกว่า

คำสำคัญ: จิตวิทยาการสอน, นักจิตวิทยา, พุทธจิตวิทยาการสอน

Abstract

Thematic Study on the An Analytical Study of The Buddha's Pedagogical Psychology in Theravada Buddhist Philosophy. The three main objectives. 1) To investigate the psychology of teaching in a general comment. 2) To investigate the Buddha's Pedagogical Psychology in Theravada Buddhist philosophy. 3) To analysis of the Buddha's Pedagogical Psychology in the Theravada Buddhist philosophy. The research was conducted by the qualitative method. Data were collected out of Tipitaka Canons and relevant academic writings on Buddhism and Psychology belonging to scholars in those fields and were academically accepted in general. Subsequently, they were analyzed through advisors' suggestions, summed up and presented by the descriptive analysis.

The analytical study's result were found as follows:

1) The teaching of psychology, philosophers and psychologists have developed many of the individual. Periods of social change to. Psychologists would have a point in the psychology of teaching is not the same, Psychologists have a concept that is focused on their research. The concept was born out of many different groups of psychologists. Some psychologists have focused on idealism. The group will focus on behaviorism. And some of the factors in the environment for learning. Although each group has different guidelines, but the aim is to understand the behavior of individual learning and behavior can be learned to achieve the desirable features. 2) The Buddha's Pedagogical Psychology in Theravada Buddhist Philosophy the patterns and practices of the past, but traditionally have not changed. However, the depth and coverage in several areas. Even though it will last much longer. However, the depth and coverage in several areas. This is the style of teaching is different nature. It also discusses the subject of the sixth behavior to have a role in determining the suitability of the subject to be taught that the behavior of the audience or not. The story of the teachings about Nwanga-sattusasana. The style of teaching, which is defined as a step by step easy to understand and share a variety of levels, but those who listen to a sermon. It can be applied to modern society as well. 3) The Buddha's Pedagogical Psychology in Theravada Buddhist Philosophy. It can also be adapted for use in today's society as well. Although the teaching of psychology, psychologists will be adjusted

according to age. But it is not enough to implement the teaching of modern society. The study found that Teaching in the current course. Not sufficient to enhance the learning of the child to meet the objectives as they should. The study of Buddhist doctrine, it was found that the models and methods to be used to enhance the performance of teachers especially. The various methods. The Psychology of Buddhist teaching is the way to a style of teaching does not focus on how to teach what I teach. But look at how the Buddha taught that. The primary method of learning how. The individual should be taught how to do the trick, however.

Keywords: The teaching of psychology, psychologists, the Buddha's Pedagogical Psychology

1. บทนำ

เรื่องของพุทธจิตวิทยาการสอน มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะเมื่อใดก็ตามที่เข้าใจหลักการในการแก้ไขอุปสรรคต่างๆที่เราต้องเผชิญอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เช่น การแก้ปัญหาครอบครัว การแก้ปัญหาในหน้าที่การงาน ฯลฯ อย่างถูกต้องก็จะทำให้ให้การแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น “ตรงจุด” ของปัญหานั้นๆ ยิ่งไปกว่านั้น การศึกษาพุทธจิตวิทยาการสอนเป็นการทำความเข้าใจเรื่องของวิธีการสอนตามแนวทางแห่ง “ผู้รู้” และการ “ดับทุกข์” ที่ได้ทรงกล่าวไว้เมื่อ 2500 กว่าปี ยังคงสามารถนำไปปฏิบัติใช้ได้เป็นอย่างดี เรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาลมีคำสอนมากมาย ที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมเทศนาแก่ ภิกษุสงฆ์ก็ดี สามเณรก็ดี พราหมณ์ก็ดี อุบาสกอุบาสิกาที่ดี โดยที่พระองค์ทรงแสดงธรรมตามจังหวะและเรื่องที่เหมาะสมกับผู้ที่มาฟังธรรม เพื่อให้ผู้ที่มาฟังธรรมนั้นปล่อยจิตไปตามคำสอนและเข้าใจเรื่องที่พระองค์ทรงสอนโดยง่าย การที่ศึกษาเรื่องหลักการสอนของพระองค์นี้เองคือคำตอบของการศึกษาในยุคปัจจุบัน โดยประเด็นใจความสำคัญอยู่ที่การกำหนดเรื่องที่จะสอนให้สอดคล้องกับธรรมชาติแวดล้อมของผู้ฟัง จะทำให้ผู้ฟังมีความเข้าใจชัดเจนมากขึ้นกว่าการสอนโดยยึดแต่โครงสร้างของตำรา โดยที่หลักการสอนของพระองค์นั้นสอดคล้องกับหลักการของนักจิตวิทยาหลายๆท่าน ซึ่งเป็นวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ ทำให้เราเข้าใจความแตกต่างของแต่ละบุคคล เมื่อเราเข้าใจความแตกต่างของแต่ละบุคคลแล้วก็จะย่อมสามารถ ที่จะกำหนดได้ว่าบุคคลแต่ละคนต้องใช้อะไรเป็นตัวกำหนดการเรียนรู้ ซึ่งจะทำให้การเรียนรู้ที่เรารู้สึกเกิดความเข้าใจมากที่สุด

การเรียนรู้และการศึกษานั้นมีมาตั้งแต่สมัยที่มนุษย์เริ่มรู้จักใช้ตัวอักษรเป็นสื่อกลางในการสื่อสารกัน และในยุคปัจจุบันการศึกษาถือเป็นเรื่องหัวใจสำคัญอย่างยิ่งของการพัฒนาประเทศ แต่ด้วยการเจริญเติบโตของประชากรอย่างรวดเร็วเมื่อเทียบกับอดีต ทำให้เกิดปัญหาทางสังคมมากมายหลายอย่างตามมา และด้วยความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีนี้เอง ผลสะท้อน “ด้านลบ” ซึ่งกำลังขยายวงกว้าง โดยที่การ “เยียวยา” ด้วยการศึกษารูปแบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน อาจไม่ได้ผลหรือได้ผลแต่น้อย ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากระบบของสังคมที่แตกต่างกันไม่ว่าจะเป็นสังคมเมือง สังคมชนบท ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางรายได้ ความแตกต่างระหว่างชนชั้นหรือแม้แต่สังคมเล็กๆอย่างครอบครัว ก็กำลังห่างเหินกันแม้จะอยู่บ้านหลังเดียวกัน แล้วผลักดันภาระต่างๆไปที่โรงเรียน จริงอยู่ว่าความแตกต่างกันระหว่างชนชั้นนั้นมีมานานแล้ว แต่เมื่อเทียบกับปัจจุบันทำให้เห็นว่ามี “รอยแยก” ที่เพิ่มมากขึ้นอย่างชัดเจน “จุดเริ่มต้น” อยู่ที่ไหน จากปัญหาข้างต้นเมื่อมองเจาะลึกลงไป ทำให้ได้อะไรบางอย่าง “ทุกข์” เป็นสิ่งที่อยู่คู่กับเราและสังคมมานานแสนนาน ระบบสังคมคงจะดีกว่านี้ถ้ารู้จัก “เหตุแห่งทุกข์” และรู้วิธีการ “ดับทุกข์” ซ้ำร้ายลงไปก็จะเป็นการแก้ปัญหาแบบแก้ปัญหาเดิมสร้างปัญหาใหม่และหนักกว่านั้น “โมหะ” ได้ชักนำให้เรามี “ทิฐิ” โดยยึดมั่นว่าเราทำมาถูกทางแล้วดีแล้วไม่ต้อง

เปลี่ยนอะไร หลักของพุทธวิทยาการสอนคือกุญแจดอกสำคัญที่จะทำให้ปัญหาที่เป็นอยู่คลี่คลายลง ดังคำกล่าวที่ว่า “ความคิดเปลี่ยน ชีวิตก็เปลี่ยน” การศึกษาอีกนัยหนึ่งก็คือการพัฒนาความคิดเท่ากับการพัฒนาตน

การทำความเข้าใจถึงพฤติกรรมของมนุษย์เพื่อศึกษา อธิบาย ทำนาย และควบคุม ไม่ว่าจะใช้หลักจิตวิทยาหรือหลักตามแนวพุทธ ก็มีสิ่งที่ตรงกันมากมายหลายส่วน โดยที่หลักตามแนวทางของพระพุทธศาสนาได้แสดงให้เห็นถึงความเข้าใจ “จิต” ของมนุษย์ โดยที่ไม่ต้องอาศัยเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์หรือเทคโนโลยีสมัยใหม่แต่อย่างใดเลย แต่ผ่านกระบวนการวิเคราะห์ของพระองค์แล้วกำหนดเป็นวิธีการสอนในรูปแบบต่างๆ หนึ่งผลที่ออกมาจากการแสดงธรรมของพระองค์ได้ “ขัดเกลา” จิตใจของคนให้สูงขึ้นในทันทีทันใด การที่จะน้อมนำแนวทางและวิธีการสอนในรูปแบบต่างๆ ที่พระองค์ได้ทรงแสดงไว้นั้นย่อมส่งผลต่อระบบความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์เป็นอย่างดี และเมื่อเข้าใจสิ่งที่จะตามมาก็คือระบบความรู้และระบบความคิดที่ถูกต้องไม่หลงทางในการดำรงชีวิตไม่ว่าจะอยู่ในด้านการประกอบอาชีพ การครองเรือนการแก้ไขปัญหาวชิวัต การแก้ไขปัญหในการทำงานและรู้เท่าทันป้องกันภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับตัวเราเองและบุคคลรอบข้าง และรูปแบบของจิตวิทยาก็เพื่อศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์โดยมีจุดมุ่งหมายในการทำความเข้าใจถึงที่มาของพฤติกรรมนั้นๆ ทำให้เห็นถึงความสอดคล้องกันของแนวทางของทั้งสองด้าน

ดังนั้น ถ้าเรานำหลักพุทธจิตวิทยามาประยุกต์ใช้อย่างถูกต้องตามหลักการของพุทธศาสนาแล้วก็จะบรรเทาปัญหาที่มีอยู่ในสังคมได้ และต้องไม่ลืมว่า “จุดเล็กๆ” ถ้าเริ่มต้นดี ก็จะนำไปสู่วิถีชีวิตที่ดี และจะเป็นสิ่งซึ่งเชื่อมโยงไปถึงระบบสังคมที่ดี

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาจิตวิทยาการสอนในพระคัมภีร์ทั่วไป
- 2.2 เพื่อศึกษาพุทธจิตวิทยาการสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท
- 2.3 เพื่อวิเคราะห์พุทธจิตวิทยาการสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท

3. ขอบเขตของการวิจัย

ในการทำวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการวางขอบเขตในการศึกษาเรื่องพุทธวิทยาการสอนที่ปรากฏในพุทธศาสนาเถรวาท โดยได้วางขอบเขตและแนวทางการศึกษาไว้ ดังนี้

3.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา จะศึกษาเกี่ยวกับพุทธจิตวิทยาการสอนในพุทธศาสนาเถรวาทและหลักพฤติกรรมของมนุษย์ตามแนวทางจิตวิทยาทั่วไป

3.2 ขอบเขตด้านเอกสารประกอบไปด้วยเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎก เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Primary Sources) คือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา เอกสารทั่วไป วารสาร บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) โดยเน้นการวิจัยทางด้านเอกสาร (Documentary Research) โดยจะมีขั้นตอนการปฏิบัติ ดังนี้

3.1 รวบรวมข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ (Primary Sources) โดยผู้วิจัยใช้วิธีการสำรวจเอกสารจากพระไตรปิฎก

3.2 รวบรวมข้อมูลจากเอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ข้อเขียนทางพระพุทธศาสนาและทางจิตวิทยาซึ่งเป็นผลงานการศึกษาค้นคว้า และของท่านผู้รู้ผู้ชำนาญการทั้งหลายอันเป็นที่ยอมรับในวงการศึกษาทั่วไป

3.3 นำข้อมูลไปปรึกษาวิทยากรหรือผู้ที่มีความชำนาญด้านวิชาการเกี่ยวกับจิตวิทยาทั่วไปและด้านพระพุทธศาสนา แล้วนำมาศึกษาวิเคราะห์ตามหลักการที่กล่าวมาแล้วนั้น โดยผู้วิจัยจะนำเสนอผลการวิจัยตามลำดับขั้นตอนด้วยวิธีการเชิงบรรยายตามความเหมาะสมแก่เนื้อหาในแต่ละบทต่อไปตามลำดับ

3.4 นำข้อมูลที่ได้นำมาศึกษาวิเคราะห์สรุป

4. ประโยชน์ที่ได้รับ

4.1 ทำให้ทราบถึงจิตวิทยาการสอนในพระคัมภีร์ทั่วไป

4.2 ทำให้ทราบถึงพุทธจิตวิทยาการสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท

4.3 ทำให้ทราบถึงผลของการวิเคราะห์พุทธจิตวิทยาการสอนในพุทธปรัชญาเถรวาทเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคม

4.4 ได้นำผลของการวิจัยเป็นสารสนเทศในการสอนและปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

5. คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

พุทธจิตวิทยาการสอน หมายถึง การศึกษาเรื่องของการสอน วิธีการสอน หลักในการสอน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อ อธิบาย และทำความเข้าใจในกลวิธีและหลักการสอน ตามแนวทางที่พระพุทธองค์ที่ได้ทรงแสดงไว้และปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท

พุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง หลักคำสอนที่เกี่ยวกับความจริง (สัจธรรม) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) บางประการของพระพุทธศาสนาที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ ด้วยการใช้เหตุผลตามวิธีการของ “ปรัชญา” ตามคำนียามนี้หมายความว่า พุทธปรัชญาเถรวาทจะจำกัดวงอยู่ในส่วนที่เป็นศาสนธรรมของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเท่านั้น จะไม่รวมถึงส่วนที่เป็นศาสนา ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนสถานด้วย เว้นเสียแต่ว่า ส่วนต่างๆ เหล่านี้ จะไปเกี่ยวข้องกับศาสนธรรมที่จะต้องศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลเชิงปรัชญาเท่านั้น

จิตวิทยา หมายถึง การศึกษาเชิงวิทยาศาสตร์ว่าด้วยเรื่องพฤติกรรมของสิ่งมีชีวิตโดยเฉพาะเรื่องของมนุษย์ มีจุดมุ่งหมายเพื่อ อธิบาย ทำความเข้าใจ ทำนาย ควบคุมพฤติกรรมนั้นๆ

การเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการที่ทำให้เกิด กิจกรรมหรือกระบวนการที่ทำให้กิจกรรมเปลี่ยนแปลงไป โดยเป็นผลตอบสนองจากสภาพการณ์หนึ่ง ซึ่งการเรียนรู้นั้นไม่ใช่ปฏิริยาธรรมชาติไม่ใช่วุฒิภาวะและไม่ใช่สภาพการเปลี่ยนแปลงของ ร่างกายชั่วคราวซึ่งชั่วคราวที่เนื่องมาจากความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าหรือเป็นเพราะฤทธิ์ของยา

6. บทสรุป

6.1 จิตวิทยาการสอนในพระคัมภีร์ทั่วไป

พบว่านักปรัชญาเมธีที่มีชื่อเสียงโด่งดังอย่างโสเครตีส ที่ถือกำเนิดขึ้นช่วงยุคแรกนั้น จะใช้จิตวิทยาการสอนตามแต่ที่ตนเองกำหนดขึ้น โดยยังไม่มีห้องเรียนเป็นหลักแหล่งแน่นอน รูปแบบการสอนก็เป็นแบบวิภาววิธี ที่มีกระบวนการนำเสนอข้อมูลที่มีเหตุผล และข้อคัดค้าน มาหักล้างกัน ซึ่งกระบวนการนี้จะทำให้ข้อเสนอของบุคคลท่านใดที่ไม่มีเหตุผลจะตกไปและจะคงเหลืออยู่เฉพาะส่วนที่มีเหตุผล ถ้าอนาคตมีข้อคัดค้านที่มีเหตุผลมากกว่าก็สามารถสร้างแนวคิดใหม่ที่แทนของเดิมได้ ซึ่งเป้าหมายของกระบวนการนี้ก็คือความจริงที่ถูกต้อง ที่อยู่ภายใต้บรรทัดฐานด้านคุณธรรมจริยธรรม

ยุคของเพลโต ก็ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้น มีพัฒนาการขึ้นมากเมื่อเทียบกับยุคของโสเครตีส แต่ยังคงใช้หลักการแบบที่โสเครตีสปฏิบัติ นั่นคือ มีการตั้งคำถามเพื่อให้ลูกศิษย์ได้มีโอกาสดู และในยุคนี้ถือเป็นยุคแรกที่เริ่มแตกแขนงศาสตร์วิชาต่างๆ รวมถึงปรัชญาด้านจิตวิทยาอีกด้วย นอกจากนี้เพลโตยังได้ถ่ายทอดแนวคิดด้านจริยศาสตร์ที่เป็นแบบอุดมคติ อย่างเป็นรูปเป็นร่างอีกด้วย

ยุคของอริสโตเติลถือเป็นยุคที่มีชื่อเสียงมากเพราะถือเป็นบุคคลไม่กี่คนในประวัติศาสตร์ที่ได้ศึกษาศาสตร์วิชาความรู้แทบทุกแขนง ทั้งยังเป็นผู้นำด้านการศึกษาระบบเน้นการใช้เหตุผลและมีการใช้จริยศาสตร์กับสังคมศาสตร์ร่วมกัน เพราะมนุษย์ต้องมีการฝึกฝนทักษะในการแยกแยะความผิดถูกของทางเลือกต่างๆ ในทางปฏิบัติหรือความสามารถในการตัดสินใจอย่างมี เหตุผล โดยอาศัยประสบการณ์ประจำวันเป็นแบบฝึกหัด และเมื่อปฏิบัติได้ตามนี้ ชีวิตจะก้าวหน้าเรื่อยๆ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าความคิดของอริสโตเติลนั้นเป็นแบบเชิงประจักษ์และปฏิบัติก็ได้

จอห์น ล็อก ผู้ยึดมั่นในวัตถุนิยมกลับมีความเชื่อในประสบการณ์ว่าเป็นที่มาแห่งความรู้จริงในด้านอภิปรัชญาเป็นนักทฤษฎีนิยม โดยเชื่อว่าจิตและสสารเป็นความแท้จริงด้วยกัน ในทางจริยศาสตร์เป็นนักสุขนิยม เพราะเชื่อว่าความดีคือความสุข แต่คำนึงกลับมองในเรื่องของการถ่ายทอดความรู้ที่คิดว่าความรู้ที่ถูกต้องจะต้องอาศัยเหตุผลอย่างเดียวไม่ได้ หรือจะอาศัยประสบการณ์อย่างเดียวก็ได้เช่นกัน แต่ควรจะอาศัยประสบการณ์ที่ตนเคยประสบและอาศัยเหตุผลที่ถูกต้องเข้าประกอบด้วย จึงจะเกิดความรู้จริงและถูกต้องได้ เรียกว่า “ทฤษฎีวิเคราะห์ความรู้”

ซิกมุนด์ ฟรอยด์ก็ยังให้ความเห็นในเรื่องของจิตว่า เพศหรือกามารมณ์ เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาของมนุษย์ ฟรอยด์เชื่อว่ามนุษย์มีสัญชาตญาณติดตัวมาแต่กำเนิด พฤติกรรมของบุคคลเป็นผลมาจากแรงจูงใจหรือแรงขับพื้นฐานที่กระตุ้นให้บุคคลมีพฤติกรรม คือ สัญชาตญาณทางเพศ 2 ลักษณะคือ สัญชาตญาณเพื่อการดำรงชีวิต, และสัญชาตญาณเพื่อความตายซึ่งฟรอยด์อธิบายว่าสัญชาตญาณทั้ง 2 ลักษณะมีความต้องการทางเพศเป็นแรงผลักดัน โดยที่ฟรอยด์ได้เปรียบเทียบมนุษย์เหมือนก้อนน้ำแข็ง ส่วนที่ปรากฏและรู้สึกได้มีเพียงส่วนน้อยที่ลอยอยู่เหนือน้ำ แต่ส่วนที่กว้างใหญ่คือส่วนที่จมอยู่ใต้น้ำเป็นส่วนที่อยู่ใต้สำนึก

จิน เพียเจต์ ผู้สร้างทฤษฎีพัฒนาการเขาวนปัญญา ทฤษฎีเกี่ยวกับพัฒนาการเขาวนปัญญาที่ผู้เขียนเห็นว่ามีความประโยชน์สำหรับครู เขามองว่ารากฐานทางปรัชญาของทฤษฎีมาจากความพยายามที่จะเชื่อมโยงประสบการณ์เดิมกับประสบการณ์ใหม่ ด้วยกระบวนการที่พิสูจน์อย่างมีเหตุผล เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการไตร่ตรอง ซึ่งถือเป็นปรัชญาปฏิบัตินิยมประกอบกับหลักฐานทางจิตวิทยาการเรียนรู้ที่มี อิทธิพลต่อแนวคิดของเพียเจต์เอง ซึ่งเชื่อว่า การเรียนรู้เกิดขึ้นจาก การปรับตัวเข้าสู่สภาวะสมดุล ระหว่างอินทรีย์และสิ่งแวดล้อม สรุปแล้วในพัฒนาการเขาวนปัญญาบุคคลต้องมีการปรับตัวซึ่งประกอบด้วยกระบวนการสำคัญ 2 อย่างคือการดูดซึมหรือซึมซาบเข้าสู่โครงสร้างทางปัญญา และ การปรับโครงสร้างทางสติปัญญา เพียเจต์ กล่าวว่าระหว่างระยะเวลาตั้งแต่ทารกจนถึงวัยรุ่น คนเราจะค่อยๆสามารถปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมได้มากขึ้นตามลำดับขั้น โดยเพียเจต์ได้แบ่งลำดับขั้นของพัฒนาการเขาวนปัญญาของมนุษย์ ไว้ 4 ขั้น คือ ประสาทสัมผัสและการเคลื่อนไหวช่วงแรกเกิดถึง 2 ขวบ, ระยะเวลาก่อนปฏิบัติการทางความคิดความเข้าใจช่วงอายุ 18 เดือน – 7 ปี, ระยะเวลาปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรมช่วงอายุ 7 – 11 ปี และระยะเวลาปฏิบัติการความคิดความเข้าใจเชิงนามธรรมตั้งแต่อายุ 12 ปีขึ้นไป เป็นต้น

6.2 พุทธจิตวิทยาการสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท

พุทธจิตวิทยาการสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท เกี่ยวกับลีลาการสอนของพระพุทธเจ้า มีทั้งการสอนแบบอธิบายให้เห็นชัดและเข้าใจแจ่มแจ้ง หรือเรียกว่า สันทสสนา คือการอธิบายให้เห็นชัดแจ่มแจ้ง เหมือนจูง

มือให้เห็นกับตา การสอนแบบโน้มน้าวจิตใจ หรือเรียกว่า สมาทพนา หมายถึง จูงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ รวมถึงการสอนแบบให้กำลังใจเพื่อให้เกิดความอดสาหัสหรือเรียกว่า สมุตเตชนา หมายถึง เราใจให้แกลั้วล้า บังเกิดกำลังใจปลุกให้มีความอดสาหัสแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก และการสอนสอนให้เกิดความเพลิดเพลินไม่น่าเบื่อหน่ายเรียกว่า สัมปหังสนา หมายถึง ชโลมใจให้ชุ่มชื่น ราเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมได้ด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่จะได้รับการปฏิบัติ

ลีลาการสอนของพระพุทธองค์มีรูปแบบการสอนที่เป็นการเฉพาะสำหรับบุคคลในแต่ละระดับอีกด้วยรูปแบบการสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งก็จะมีรูปแบบการสอนของพระพุทธเจ้ามีประเด็นสำคัญ 5 ประการ คือ การสอนแบบสนทนา วิธีนี้จำเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยไม่น้อยกว่าวิธีใดๆ โดยเฉพาะในเมื่อผู้มาเฝ้าหรือทรงพบนั้น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา และพระองค์ก็จะใช้วิธีที่เหมาะสมและง่ายต่อการทำความเข้าใจ เช่น สอนจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมไปหาสิ่งที่นามธรรม เป็นการเปรียบเทียบสิ่งที่มองเห็นจับต้องได้ไปสู่สิ่งที่จับต้องไม่ได้ หรือการสอนจากสิ่งที่รู้แล้วไปหาสิ่งที่ยังไม่รู้ เป็นการสอนในสิ่งที่รู้กันอยู่แล้วหรือเข้าใจในเรื่องนั้นๆแล้วมาสู่เรื่องที่ยังไม่รู้หรือยังไม่เข้าใจ บางครั้งพระองค์ก็ใช้วิธีสอนให้เกิดความคิดขึ้นมา เช่น พระพุทธเจ้าทรงสอนนางกิสากโคตมิ นอกจากนี่ยังมีการสอนแบบบรรยาย วิธีสอนแบบนี้ น่าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีประชาชน หรือพระสงฆ์จำนวนมาก และส่วนมากเป็นผู้มีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจ กับมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติมและหาความสงบสุขทางจิตใจ นับได้ว่าเป็นคนประเภทและระดับใกล้เคียงกัน พอจะใช้วิธีบรรยายอันเป็นแบบกว้างๆ ได้

การสอนแบบตอบปัญหาก็ถือเป็นการสอนให้ผู้ที่มาฟังธรรมได้รับความรู้อีกวิธีหนึ่ง ผู้ที่มาถามปัญหานั้น นอกจากผู้ที่มีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่างๆ แล้ว โดยมากเป็นผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็มาถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนาหรือเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน โดยที่ในการตอบพระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหา และวิธีตอบให้เหมือนกันในสังคิติสูตร ท่านแยกประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบเป็น 4 อย่างคือ เอกังสพยากรณ์-ปัญหา หมายถึง ทรงตอบไปโดย ส่วนเดียว ปัญหาที่ถึงตอบตรงไปตรงมาตายตัว ยกตัวอย่าง เช่น ถามว่าจักขุเป็นอนิจจังหรือ ฟังตอบตรงไปได้ทีเดียวว่าถูกแล้ว หรือการตอบแบบ ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา หมายถึง ทรงถามย้อนกลับโดยเอาคำถามที่ถามมาย้อนถามไปอีกครั้งหนึ่ง แล้วก็จะได้คำตอบเองเหมือนหลักของตรรกวิทยาปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงแก้ และวิธีการตอบแบบ วิภังชพยากรณ์ปัญหา หมายถึง ทรงแยกตอบไปตามลักษณะของ เรื่องนั้นๆปัญหาที่จะต้องแยกแยะตอบ บางครั้งพระพุทธองค์ก็ทรงใช้วิธีอุปนัยปัญหา คือ ไม่ตอบคำถามเพราะปัญหาบางอย่างเป็นเรื่องไร้สาระ ตรัสออกไปแล้วก็ไม่ได้เกิดประโยชน์อันใดแก่ผู้ฟัง ถ้ามี คนถามปัญหาอย่างนี้ พระองค์ก็จะไม่ตอบ

กลอุบายในการสอนเพื่อให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจในเรื่องที่สงสัยหรือยังไม่กระจ่างอีกด้วยซึ่งพระพุทธองค์มีอุบายสำคัญ 10 ประการได้แก่ การยกอุทาหรณ์, การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมาการใช้อุปการณการสอน, การทำเป็นตัวอย่าง, การเล่นภาษา, อุบายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคลการรู้จักจังหวะและโอกาส, ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ, การลงโทษและให้รางวัล, และกลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เป็นต้น เพื่อทรงสอนและถ้าจะกล่าวถึงลีลาการสอนกับรูปแบบการสอนนั้น ก็อาจเปรียบได้ว่า ลีลาการสอนจะใช้สำหรับครูผู้สอน ส่วนรูปแบบการสอนก็เปรียบเสมือน สารที่ส่งไปมาระหว่าง ครู กับลูกศิษย์ส่วนอุบายในการสอนก็เปรียบได้ว่าเป็นสื่อการสอนที่ทำให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่ายขึ้น และยิ่งไปกว่านั้นยังมี จริต 6 ที่พระพุทธองค์ทรงกล่าวไว้เพื่อเป็นการวิเคราะหบุคคลในการแสดงออกซึ่งมีท่าทางอิริยาบถที่แตกต่างกันออกไป โดยสามารถทำให้วิเคราะหประเมินได้ว่าแต่ละจริตควรใช้ลีลาการสอนและรูปแบบการสอนรวมถึงอุบายในการสอนอย่างไรถึงจะเกิดผลสัมฤทธิ์สูงสุด

พุทธจิตวิทยาการสอนซึ่งเน้นคำสอนของพระพุทธองค์ยังมีปรากฏในพระวินัย พระสูตรและอภิธรรม และได้จำแนกแยกย่อยออกเป็น 9 ประการเรียกว่า นวักสัทธุศาสน์ คือ สุตตะ, เคยยะ, เวยยาकरणะ, คาถา, อุทาน, อิติวุตตะกะ, ชาตก, อัပ္ภุตธัมมะ และเวทัลละ อันเป็นเรื่องราวคำสอนที่มีประโยชน์และมีคุณค่าเป็นอย่างยิ่ง เนื้อหาในทุกระดับตั้งแต่เรื่องที่เข้าใจง่ายจนถึงธรรมขั้นสูง

6.3 การวิเคราะห์พุทธจิตวิทยาการสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท

ผลการวิเคราะห์พบว่าวลีการสอนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการสอนได้เป็นอย่างดี ซึ่งลีลาการสอนของพระองค์ยังเป็นแนวทางการปฏิบัติที่ครูสามารถนำมาปรับใช้ในกิจกรรมการเรียนการสอน ดังนี้ 1) การสอนแบบสันทสนาจะมุ่งเน้นในเรื่องของการให้คำอธิบายและมุ่งเน้นให้เกิดความเข้าใจในเรื่องที่ต้องการสอนอย่างชัดเจนซึ่งจะสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้หลายด้าน เช่น วิชาวิทยาศาสตร์ หรือวิชาที่ต้องใช้หลักการและเหตุผล โดยในบางเนื้อหาวิชาอาจเหมาะสมกับนักเรียนในระดับมัธยมขึ้นไป 2) การสอนแบบสมาทพทาจะมุ่งเน้นให้เป็นการสอนในลักษณะของการจูงใจให้คล้อยตามจนยอมรับและนำไปปฏิบัติเหมาะสมกับรายวิชาและเนื้อหาที่เกี่ยวกับการปฏิบัติตนในชีวิตประจำวันและใช้ชีวิตในสังคม ทศนคติ 3) การสอนแบบสมุตเตชนาจะให้ความสำคัญกับการนำไปใช้ในสถานการณ์ที่นักเรียนต้องการขวัญและกำลังใจ ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ทุกกลุ่มทุกระดับชั้น 4) การสอนแบบสัมปหังสนาจะมุ่งเน้นในด้านการสร้างความสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับสถานการณ์ที่ผู้เรียนเกิดอารมณ์เบื่อหน่าย

การวิเคราะห์รูปแบบการสอนที่จะเป็นเครื่องมือสามารถกำหนดแนวทางได้ว่าการสอนอย่างไรเหมาะสมควรสอนกับบุคคลประเภทไหน ผลการวิเคราะห์พบว่า 1) การสอนแบบสนทนาสามารถประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ที่ผู้เรียนยังไม่เข้าใจในเนื้อหาที่จะเรียน หรือมีความเข้าใจยังไม่ชัดเจน หรือรู้เพียงเล็กน้อย 2) การสอนแบบบรรยายสามารถนำไปประยุกต์ด้านการสอนในระดับที่สูงขึ้นอาจเป็นระดับมัธยมปลายไปจนถึงระดับอุดมศึกษา หรือประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูงที่ผู้ฟังต้องมีความรู้ความเข้าใจมาก่อนแล้ว 3) การสอนแบบตอบปัญหา สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ที่เหมาะสมสำหรับคำถามนั้นสามารถแจกแจงหรือมีรายละเอียดปลีกย่อยที่จะสามารถเจาะลึกลงไปได้อีกหรือเหมาะสำหรับสถานการณ์ที่คำถามของผู้ถามมีความหมายในหลายแง่มุมหรือมีความหมายเคลือบคลุมหรือผู้ถามตั้งคำถามที่มีขอบข่ายกว้างเกินไป 4) การสอนแบบวางกฎข้อบังคับนี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในสถานการณ์หรือเหตุการณ์อันเป็นประโยชน์ต่อความเป็นระเบียบในกลุ่มสังคม เช่น การวางกฎเรื่องการรักษาความสะอาด การรักษาเวลา การมีความรับผิดชอบ และการมีระเบียบวินัยต่อตนเอง

นวักสัทธุศาสน์เป็นคำสอนของพระพุทธองค์ทั้ง 9 ประการเพื่อการนำไปใช้ในสถานการณ์ต่างๆ สามารถสรุปได้ดังนี้ 1) สุตตะสามารถนำไปประยุกต์ใช้จะมุ่งเน้นให้ปรับใช้ในด้านการสอนเพื่อเป็นการยกระดับศีลธรรมซึ่งจะเหมาะสมที่สุดระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายขึ้นไป 2) เคยยะสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับผู้เรียนที่ยังไม่สามารถทำความเข้าใจในเนื้อหาที่ยากต่อการศึกษาให้เข้าใจได้ง่ายขึ้นมุ่งเน้นไปที่การอธิบายธรรมในประเด็นที่สำคัญเพื่อให้เข้าใจได้ง่าย 3) เวยยาकरणะนำไปประยุกต์กับผู้เรียนทั่วไปที่จะมุ่งเน้นศึกษาในขั้นต้นโดยอาศัยเนื้อหาที่เข้าใจได้ง่ายและในเด็กที่มีอายุตั้งแต่ 7 ปีขึ้นไป 4) คาถาสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับบุคคลทั่วไปและในเด็กที่ต้องการศึกษาโดยมุ่งเน้นในด้านการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมที่มีอายุตั้งแต่ 7 ปีขึ้นไป 5) อุทานสามารถนำไปประยุกต์ใช้สำหรับการเสริมสร้างกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีสถานการณ์จำลองเกิดขึ้น เช่น การจับกลุ่มแสดงละครที่มีคติสอนใจ 6) อิติวุตตะกะสามารถประยุกต์ใช้กับการนำไปเป็นแบบทดสอบที่เป็นอัตนัยโดยมีจุดประสงค์ในการวัดผลประเมินผลของผู้เรียนด้านความรู้ความเข้าใจในคุณธรรมจริยธรรมซึ่งจะเหมาะสมสำหรับเด็กที่มีอายุตั้งแต่ 11 ปี 7) ชาตกสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมของผู้เรียนที่มีอายุตั้งแต่ 4 ปี ขึ้นไป 8) อัပ္ภุตธัมมะจะเหมาะสำหรับบุคคลทั่วไปหรือผู้เรียนที่สนใจ

และต้องการแนวปฏิบัติเพื่อการเจริญภาวนาอย่างจริงจัง 9) เวลที่ลละเหมาะสำหรับการนำไปประยุกต์ใช้
กิจกรรมการเรียนหรือเป็นการอภิปราย ถาม-ตอบ การสัมมนา การไต่คว้าที่

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย

การศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ, กรม. (2525). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย.

(1) หนังสือภาษาไทย

จิตรา วสุวณิช. รศ.. (2533). **จิตวิทยาการศึกษา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ชูศักดิ์ ทัพย์เกสร. (2540). **พระพุทธเจ้าสอนอะไร**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

เดือน คำดี. รศ.. ดร.. (2534). **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮาส์.

ธรรมปิฎก. (ป. อ. ปยุตโต) พระ. (2538). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

----- (2546). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
วิทยาลัย.

----- (2546). **พุทธธรรม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

บรรจบ บรรณรุจิ. (2537). **อัสติมหาสาวก**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

บุญมี แทนแก้ว. ผศ.. (2545). **จริยศาสตร์ (ETHICS)**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ โอ.เอส. พรินต์ติ้ง เฮาส์.

พรหมคุณาภรณ์. (ป. อ. ปยุตโต) พระ. (2551). **พุทธวิธีในการสอน**. กรุงเทพฯ : บริษัท สหมิตรพรินต์ติ้ง แอนด์
พับลิชชิ่ง จำกัด.

พุทธทาสภิกขุ. (พระธรรมโกศาจารย์) พระ. (2538). **มรดกธรรม**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2531). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษร
เจริญทัศน์.

สมเด็จพระวันรัต. (เจ้า สุวัฑฒนเถระ). (2539) **พุทธวิธีทรงฝึกเวไนยชน**. อนุสรณ์เนื่องในงานพิธีพระราชทาน
เพลิงศพสมเด็จพระวันรัต, กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดชวนพิมพ์.

สมัคร บุราวาส. (2552). **พุทธปรัชญา : มองพุทธศาสนาด้วยทรรศนะทางวิทยาศาสตร์**. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์สยาม.

----- (2554). **จิตวิทยาและการทำใจ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สยาม.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2541). **พระไตรปิฎกฉบับประชาชน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุรีย์ มีผลกิจ. (2543). **พระพุทธกิจ 45 พรรษา**. กรุงเทพฯ : บริษัท คอมฟอร์ม จำกัด.

แสง จันทร์งาม. (2511). **พุทธศาสนากับสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ศิริบุรณ์ สายโกสม. รศ. ดร.. (2542). **จิตวิทยาการศึกษา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
รามคำแหง.

วสิน อินทสระ. (2542). **พุทธปฏิภาณ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมกิตติ.

(2) วิทยานิพนธ์ / สารนิพนธ์

นภดล เจนอักษร. (2526). **การศึกษาวิธีสอนของพระพุทธเจ้า**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

แหวนทอง บุญญาโคโม (บุญคำ). พระมหา. (2534). **วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในพระสูตรและพระวินัย**. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ทวี มหาปัญญา (ละลง). พระมหา. (2545). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในธัมมปทัฏฐกถา**. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

2. ภาษาอังกฤษ

Connaughton. Patrick A.. (2009). **An Introduction to ancient Western Philosophy**. Nakorn Pathom : Academic Promotion and Development Center Saengtham college.